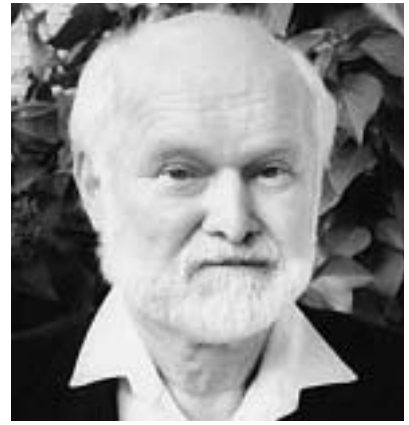

Számvetés – önmagunkkal és a másikkal

Hermann Róbert beszélgetése Kovács Istvánnal

– Több, mint harminc éve ismerjük egymást; ha jól emlékszem, először 1983 nyarán a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályán találkoztunk. Ritka eset az, ha valaki már az első pillantásra rokonszenves lesz; s még ritkább, ha ez a rokonszenv azt követően is megmarad – éveken, sőt, évtizedeken keresztül. Azt hiszem, ezt nevezik barátságnak. Barátságunk egyik kovásza, összetartó ereje kétségkívül a közös „szerelem”: az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc története iránti olthatatlan érdeklődés. Te hogyan jutottál el 1848-hoz?

– Egy könyv és egy festmény révén. Rákosi Viktor *A hős fiúk* című regényes történetéről van szó és *A tizenhárom aradi vértanú* című acélnyomatról, amely annak idején szinte minden parasztportán ott függött. *A hős fiúkat* pesti nagyanyámtól kaptam 1952 vagy 1953 karácsonyára, *A tizenhárom aradi vértanút* pedig lerajzoltam, majd a rajzot kifestettem 1956 nyarán. Nagy dolog volt, hogy mezőcsáti nagynéném mogorva anyósa beengedett a félig lefüggönyözött tisztaszobájába, amelyet mintha betöltött volna az aradi szabadság-szobor talapzatából gomolygó füst, s belőle hús-vér emberekként bontakoztak ki a mártírok, akik apránként személyes ismerőseim lettek. *A hős fiúk* gyerekütözéseként, Bárdy Gyurkaként álltam eléjük. A gyerek aztán hirtelen felnőtt lett 1956 őszén...

– *A magyar történelemnek jó néhány fényes (vagy annak vélt)*

korszaka van. Miért éppen a „nagy évet” érzed magadhoz ennyire közel állónak?

– Az említett ősz személyes élményei miatt. Budakeszi határában a Fodor Szanatóriumban laktunk anyámmal, aki telefonkezelőként ott dolgozott. A sanatórium elképesztő mennyiségű élelmet kapott vidékről... A szeretet és az összefogás hősiességét jelenti nekem ma is 1956 emlékezete. Ismertem tőlem hét-nyolc évvel idősebb fiúkat, akik megsebesültek a Moszkva téri csatában, majd életfogytiglani börtönre változtatott ítélettel kerültek el a kötelek. Volt egy iskolatársam, akinek az apját, egy harminckilenc éves szabómestert mondva csinált ürüggyel felakasztottak. Őt is odaképzem az aradi vértanúk közé.

Az én tudatomban és lelkemben a két forradalom, az 1848-as és az 1956-os áttetszettek egymáson. Az 1956-osról nem lehetett beszélni, az 1848-asról, ha szájkosárral is, de szabad volt. Így Petőfi márciusáról szólva a Petőfi Kör októberére is gondolhatott az ember.

– *Köztudott, hogy költőként és műfordítóként indultál, s mindkét hivatást mindmáig magas szinten űzöd. Hogyan tudod magadban összeegyeztetni a történezt a költővel? Egyáltalán: segíti vagy akadályozza egymást a „két éned”?*

– Ha az ember a múltat személyesen akarja megélni – márpedig 1848-nak az a nagy csodája, magával ragadó varázsa, hogy százhatvanöt év távolából is a legszemé-

lyesebb élményünk lehet március idusa, s az azt követő önvédelmi, majd függetlenségi harc –, szüksége van empátiára. A költészetnek is a beleélő, átélő, átérző képesség az egyik alapja. A költő – esetemben – nélkülözhetetlen „másika” a történésznek, és ez fordítva is áll. A nyelv olyan eszköze a költőnek, amely hihetetlen módon segíti a „szaktörténészt”.

– *A történetírást művelők többsége elfeledkezik arról, hogy Klio a múzsák egyike, s hogy a történelmi események leírásánál a túlzott „szakszerűség” éppen az eseménytörténet savát-borsát veszi el. Számomra az ellenkező megoldás, a szépirodalom és a történetírás összeegyeztethetőségét éppen a Te munkáid példázzák. Emlékszem, először meghökkenem, amikor *A légió* című kismonográfiádat olvastam, amelyben a történelmi tények felsorolása, az életsorsok felvillantása mellett rendszeresen szerepeltek XIX. századi magyar és lengyel költők versidézetei; vagy amikor afféle párhuzamosan futó forgatókönyvként olvashattam a somosierrai és a szolnoki lengyel lovasroham történetét. Még inkább meglepett – és ismét kellemesen –, hogy amikor *A légió* bővített és átdolgozott változatát történettudományi kandidátusi értekezésként benyújtottad, a céhbéli történészek*

egyike sem kifogásolta a műfajok vegyítését, sőt, egyikük kimondottan meg is dicsérte azt. Szerinted hol van a határ a szaktudomány és az olvasmányosság között – ha van egyáltalán?

– 1976-ban, 1977-ben az Európa Kiadó Emberek és századok sorozatának lefordítottam Marian Brandys *Napóleon és a lengyelek* esszé-folyamát, vagy ahogy maga a szerző meghatározta: tényrögzítő könyvét. Főhőse Jan Leon Hipolit Kozietulski kapitány, akinek a Napóleon mellé beosztott ügyeletes lengyel könnyűlovas-százada fergeteges rohammal tizenégy perc alatt elfoglalta a bevehetetlennek hitt Somosierrai-hegyszorosot, s ezzel megnyílt az út Madrid felé. Andrzej Wajda hat-hét percet szentelt a lengyel hetvenkedés jelképévé lett történelmi attacknak *A légión* (eredetileg: *Hamvak*) című filmjében. Meg kell jegyezni, hogy a lengyel történelemben egyetlen nagyobb szabású vállalkozás sem került oly kevés vérbe, mint Somosierra elfoglalása. Tizenhárom könnyűlovas esett el, s tizenöt sebesült meg súlyosabban. Úgy véltem, a bánásgyi hadosztályhoz csatlakozott Wysocki-légión dzsidásszázadának bravúros március 5-i szolnoki rohama is méltó az emlékezetre. Mivel Andrzej Wajdának *A légión* óriási hatással volt rám, magától értetődőnek tartottam, hogy filmszerűen jelenítsem meg, egyszerre két kamerával vegyem fel, majd vetítsem le a Somosierrai-hágón és a Szolnoknál pergő eseményeket. A szépirodalmi delejezettségről szólva, igazad van. Bona Gábor éppen az olvasmányosságot emelte ki a „Mindvégig veletek voltunk...” *Lengyelek a magyar szabadságharcban* címen könyvalakban is megjelent kandidátusi érte-

kezésében. A nyelvi művességet dicsérte, amely nem sérti a tények szentségét. Ennek kapcsán hozzá kell tennem, hogy Brandys könyvéhez hasonló izgalommal töltött el Gyalóky Jenőnek *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán* című munkája, amely első olvasatra szinte sért nyelvi szikárságával, szálkás-ságával. Aztán észre sem vesszük, s máris magával ragad szigorú ténytisztelétével, forrásadagolásának ritmusával, adalékainak és a hozzájuk fűzött megjegyzéseinek telitalálataival, az egyes szereplők tömör jellemzésével.

Történetírói műhelyemben Marian Brandys és Gyalóky Jenő módszereiből merítettem legtöbbet, az ő stílusukat, témakezelésüket ötvöztem: őket tartom példaképeimnek. És a Peter Englund nevű svéd történész *Poltava* című könyvét, amelynek alcíme: *Egy hadsereg pusztulásának elbeszélése*. Ez a XII. Károly oroszországi hadjáratairól szóló könyv nem jelent meg magyarul, de Lakó György egykori lelkes tanítványaként keresztül-rágtam magam rajta. XII. Károly a trónra lépése óta foglalkoztatja a történészeket, irodalmárokat és a filozófusokat. Bereményi Géza is egyik elbeszélésének címét kiemelve ezt adta bemutatkozó könyvének címéül: *A svéd király*.

– *Első történelmi munkádat József Bem (vagy inkább Bem József) tábornokról, mindannyiunk Bem apójáról írtad. Ennek bővített, átdolgozott, jegyzetelt változata immáron több mint egy évtizede megjelent lengyelül, s jelentősen kibővítve rövidesen megjelenik magyarul is. Mi vonzott Bem alakjához?*

– Rákosi Viktor *A hős fiúkban* úgy szötte a családtörténetet, hogy külön fejezetet szentelhesen Bem erdélyi hadjáratának. Mühlbeck

Károly vonatkozó rajzaival együtt ez hívta fel a figyelmemet Bem apóra. A vele való foglalkozás során tudatosodott bennem legfőbb erénye: nem ismerte a reménytelenség, a reménytelen helyzet fogalmát. A letragikusabb kudarcot is az újrakezdés lehetőségének, a győzelem esélyének tekintette.

– *Bemről rengeteget írtak az elmúlt 160 évben, lengyelül, magyarul, németül. Miben más az általad Bemről festett kép, mint a korábbi munkákban található?*

– 1958-ban jelent meg Eligiusz Kozłowski *General József Bem* című monográfiája. Inspirálója Kovács Endre négy évvel korábban napvilágot látott *Bem Józsefe* volt. Ez ugyan – elsősorban szak- és emlékiratirodalomra támaszkodva – részletesen taglalja Bem lengyelhoni tevékenységét és az emigrációban töltött több mint másfél évtizedét, de átsiklik a bécsi forradalomban játszott szerepén, s teljességgel megbízhatatlan erdélyi működésének ismertetésében. Kozłowski nem tudott magyarul, s ha idéz is magyar forrást, azt Kovács Endre munkájából kiemelve teszi, s a hozzáférhető emlékiratok adalékait szentírásnak tekinti. Ugyanez a kritika vonatkozik Jadwiga Chudzikowska Kozłowskiénál jóval olvasmányosabb és alaposabb Bem-életrajzára is, amely 1990-ben látott napvilágot *Bem tábornok (General Bem)* címmel.

Bem erdélyi tevékenységének megírásakor én a forrásokat használtam szellemi háromszögellési pontoknak, s a szak- és memoáirodalmat e pontok közötti sorvezetőnek. Így Bem élete magyarországi fejezeteinek feldolgozása során olyan kérdések is megfelelő súllyal kerültek a helyükre, mint a román honvédek nagy száma az

erdélyi hadseregben, s például az az engem is megdöbbenő tény, hogy a Nagyenyedet feldúló és lakosságának nagy részét kiirtó Simion Prodan Probus két fivére is a honvédseregben szolgált.

Fontosnak tartottam, hogy az eddig feltáratlan vagy figyelembe nem vett eseményeket „alulnézetből”, egyes közhonvédek szemszögéből szemlélve is figyeljem, s olykor az ellenség szemével láttassam.

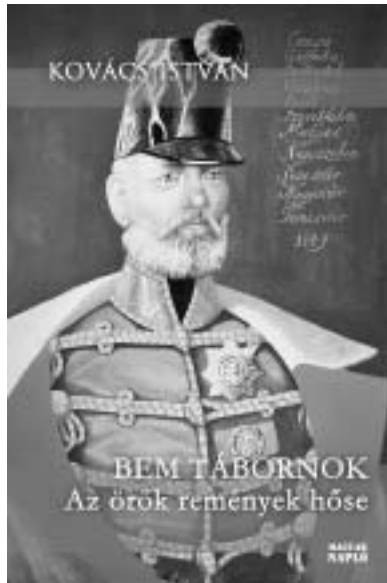
– *Mivel magyarázod, hogy Bem alakja mindmáig ennyire foglalkoztatja a történészeket, költőket, írókat, s hogy 1848–1849 jeles szereplői közül azon kevesek (Kossuth, Petőfi, s a csoportként közös kultusszal rendelkező aradi vértanúk) közé tartozik, akiknek mindmáig széleskörű kultuszuk van?*

– Ebben bizonyára meghatározó szerepe van annak, hogy Petőfi mintegy ikerszelleme lett Bemnek, amelytől persze elválaszthatatlan a segesvári harcmezőben gyökerező mítoszok sokasága. Az ország 1920-ban történt részleges felosztása után Bemről szólni az Erdélyről való beszédet is jelentette. Lengyelország az 1920-as években katonai szövetséget kötött Romániával, de halkán nemtetszésének is kifejezést adott Bem marosvásárhelyi szobrának ledöntése miatt.

Legújabbkori történetünkben pedig a budai Bem-szobor, a Bem tér az 1956-os forradalom szinonimája is lett. Róla szólni bizonyos esetekben egyet jelentett a forradalom emlegetésével. Az 1970-es években egy hivatalos lengyel delegáció ideérkezésének dátuma miatt éppen október 23-án koszorúzta meg a Bem-szobrot. Lett is riadalom. Persze Kádáréknak jó képet kellett – a szocialista internacionalizmus jegyében – vágni

ahhoz, hogy a magyarországi lengyelek kulturális egyesülete 1958-as megalakulásakor Bem József nevét vette fel.

– *Bem nem volt könnyű személyiség, s Petőfi sem. Mivel magyarázod, hogy e két nehéz természet olyan jól megértette egymást?*

– Az, hogy Bem az első pillanatban keblére ölelte Petőfit, engem is meglepett, nemcsak a tábornok segédtestjeit. Annak tudatában különösen, ahogy a literátorokkal bánt 1831-ben. Varsó kiűritésekor például korbáccsal kergette el a tűzéreihez csatlakozott „kávéházi firkászokat”, s az emigráció első éveiben se volt jó véleménnyel róluk. Az évek múlásával persze változott a művészekhez való viszonya. Azzal akart hozzájárulni Fryderyk Chopin népszerűsítéséhez, hogy megfestette a portréját. Bem egyébként maga is jól rajzolt és akvarellistaként is bemutatkozott. Bizonyára lelkesen vette tudomásul, hogy mekkora elismertségnek örvend Franciaországban Adam Mickiewicz, aki éveken át a Sorbonne professzora is volt, s előadásait az egész korabeli párizsi szellemi elit hallgatta François-René de Chateaubriand-tól George

Sandig. Ő maga anyagilag is támogatta a Mickiewicz első francia nyelvű fordítói között számon tartott József Krystyn Ostrowski, egykori tüzértisztje verseskönyvének kiadását.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Petőfi a nagyszombeni vereség után csatlakozott a Szelindekre visszahúzódtott Bemhez, aki jóllehet újabb támadást tervezett a Generalkommando székhelye ellen, de helyzete egyre kedvezőtlenebbé vált. És Petőfi ekkor jelentkezett nála. Tisztjei bizonyára lelkesen taglalhatták neki Petőfi márciusi érdemeit, ismertségét és népszerűségét. Bem amiatt is becsülhette Petőfit, hogy a békés családi tűzhelyet s pár hetes csecsemőfiát hagyta ott, s vállalt szerepet a veszélytelennek nem mondható erdélyi hadjáratban.

– *A magyarországi (és erdélyi) Bem-kultusz mindmáig élő jelenség, mondhatni, történeti evidencia. De hogy áll ez Bem szülőhazájában? Tarnóvi szülőháza és sajátos síremléke egyaránt zárandoklatok színhelye, de mennyire élő Bem emléke a tágabb értelemben vett Lengyelországban? Miben jelent mást Bem Lengyelországban, mint Magyarországon?*

– Ha Bem nem kerül Magyarországra és az erdélyi hadsereg élére, s nem játssza el a sors által 1848 végén – Kossuth közvetítésével – neki kiosztott szerepet, Lengyelországban ma semmit se tudnánk róla – a korszakkal foglalkozó történészek és a tarnóvi helytörténészek kivül. Egy átlag lengyelnek mit se mond Jan Nepomucen Umiński, Dezydery Chłapowski, József Dwernicki vagy akár Henryk Dembiński neve. Az utóbbiról legfeljebb az iskolában hallott mint a litvániai visszavonulás hősé-

ról, aki Magyarországon is fővezér volt. Jan Skrzyneckivel is csak a tankönyvben köthetett rövidéletű ismeretséget.

Persze Tarnówban bizonyára emléktáblát helyeztek volna el a Bem szülőházának helyén álló épületen, az ő nevét viselné a toruńi tűzértisztis iskola meg az 1970-es években alapított kerületi múzeum Osztrólenkában. De hogy ma több mint huszonöt általános iskola, gimnázium és líceum viseli a nevét Lengyelországban, s alakja közismert, az az erdélyi működésének és segédtszójának, Petőfinek köszönhető. Az Oszmán Birodalomba is Erdélyen keresztül vezetett az útja. És milyen nagy jelentősége volt hamvai hazaszállításának 1929-ben! Elsősorban a magyar politika és nagyközönség számára. A hamvaival Magyarországon átgördülő vonatra a magyar külpolitika is fölkapaszkodott, kitörési lehetőséget látva Lengyelország felé a nemzetközi elszigetelődésből.

Az 1956-os magyar forradalom a lengyel közfigyelem fókuszába emelte Bemet. Hiszen annak kirobbanása, kezdete részben a budai Bem-szoborhoz kapcsolódott, ahova a tüntetők jelentős tömege vonult, hogy kifejezze szolidaritását a Lengyelországban két nappal korábban bekövetkezett változásokkal, ahol a Nagy Imréhez hasonlóan mellőzött és népszerű Władysław Gomułka került a párt élére – Moszkva akarata ellenére. Így Bem nevére magyar forradalom hívószava lett. A tarnóvi motorosok ma is rendszeresen szerveznek Bem-túrákat, akárcsak a magyarbarátságukkal tüntető cserkészcsapatok is.

– *A XIX–XX. századi Bem-szakerődalom szerzői többnyire nem*

rokonszenveztek a magyar szabadságharc másik kiváló hadvezérével, Görgeivel. (Ennek egyik konkrét magyarázata kétségkívül az, hogy Bem és Görgei sem különösebben rokonszenveztek egymással.) Te nemcsak verset írtál Görgeiről (Thorvaldsen szobra), de érezhető rokonszenvvel közelítesz az ő alakja felé is. Mi ennek a Bem-biográfusok között szokatlan „devianciának” a magyarázata?

– Stefan Žeromski *Az ígéret földje* című regényében van egy jelenet, amelyben az öreg pap és a nemesember arról vitatkoznak, hogy Görgei Artúr áruló volt-e? A lengyel légió szereplői, főleg Dembiński hívei az áruló képének kinagyításához járultak hozzá adalékaikkal. Terjesztették például, hogy Rulikowskit, az orosz vezényeszenszkij ulánuszred tisztjét Görgei szolgáltatta ki egykori feljebbvalóinak, akik hadbíróság elé állították és Nagyváradon agyonlövették...

Bem és Görgei között sok a rokon vonás: Görgei kiváló vegyész volt, Bem kiváló matematikus – mindkettő analitikus elme. Egyként megvetették a halált, s fontosnak tartották a személyes példamutatást. Bizonyítják ezt sebeik, s egyenruhájukon a golyónyomok. Görgei Bemről alkotott kedvezőtlen képe idővel változott, s tudomásom szerint valóságos arcképét visegrádi házában hálósobájában tartotta. Nem találtam arra részéről utalást, hogy 1849-ben Görgeit árulónak tartotta volna. Sőt, elismerően szólt arról a tervéről, hogy a honvéderőket Komárom térségében kellene összevonni 1849 júliusában. Ő inkább Kossuthra neheztelt, hogy lemondott a hatalomról, s az Oszmán Birodalomba készült

menekülni. És nem bírta rávenni, hogy vonja vissza lemondását. Ezt követően találkozni akart Görgeivel, nyilván azért, hogy az együttműködésről, a harc folytatásáról tárgyaljon vele. De az osztrák csapatok már lezárták az Aradra vezető utat. Persze Bem számára elképzelhetetlen és elfogadhatatlan volt a fegyverletétel, a megadás, a kilátástalan helyzetnek való behódolás. 1850 elején már ő is beállt a Görgeit árulónak harisgók kórusába.

Előttem az áruló sémájától egészen eltérő Görgei jelent meg az idők folyamán. Hős, akinek romantikus jegyeit, érzelmeit eltakarja páratlan önuralma, amely a rideg pozór jegyeivel vértette fel őt. Holott megrendítő a hazaszeretete, s az 1849 után rá mért sors, amelyet a rá jellemző fegyelemmel viselt. Ez ihletetett a *Thorvaldsen szobra* című vers megírására.

– *Amikor az új Bem-életrajzodat olvastam, számomra a legérdekesebb fejezetek azok voltak, amelyekben az 1830–1831. évi lengyel szabadságharc krónikáját ismerteted. Megdöböntő volt olvasni, hogy mennyi tehetségtelen, a kötelességét félig-meddig teljesítő generális játszott fontos szerepet ebben a háborúban, s hogyan tékoztak el a legjobb katonai lehetőségeket, hogyan vezették vágóhídra jól kiképzett ezredeiket, vagy hogyan pazarolták el felesleges mozdulatokra csapataik energiáit. Arra gondoltam, hogy ha a magyar szabadságharc 1848 őszén ilyen erőforrásokkal rendelkezik (a lengyel Kongresszusi Királyságnak orosz mintára kiképzett, jól felszerelt reguláris hadereje volt 1830 novemberében), talán már Schwechatnál mi*

győzhettünk volna... Ugyanakkor – javíts ki, ha rosszul gondolom – úgy látom, hogy 1830–1831-nek mindmáig szinte hasonló presztízse van a lengyel közgondolkodásban, mint 1848–1849-nek a magyarban – holott a két teljesítmény nem vethető össze. Nincs itt valami ellentmondás?

– Az 1830. november 29-én a varsói hadapródok által kirobantott szabadságharc első hónapjainak lengyel generálisai mind az Oroszországgal perszónálunióban álló Lengyel Királyság hadseregének aktív vagy nyugalmazott tábornokai voltak. Előmenetelüket, gazdagságukat a lengyel királlyá is megkoronázott cároknak, I. Sándornak és I. Miklósnak köszönhatték. A hajdan Napóleon zászlai alatt küzdő, republikánus érzelmű tisztek részt vettek a nagy hadsereg 1812-es hadjáratában, s az a meggyőződés alakult ki bennük, hogy Oroszország legyőzhetetlen. A bécsi kongresszuson 1815-ben létrehozott alkotmányos berendezkedésű Lengyel Királyságot erjesztő példája miatt I. Miklós fekélynek érezte az Orosz Birodalmon, bár lengyel pénzügyminisztere, Ksawery Drucki-Lubecki arról igyekezett őt meggyőzni, hogy tekintse Oroszország modernizálása kísérleti laboratóriumának. Az orosz uralkodó hajlott volna a lengyel nemességet bevonni a közös birodalom építésébe, s ezzel a lassú asszimiláció útjára terelni, de a gyorsabb „megoldástól”, a Lengyel Királyság felszámolásától sem idegenkedett. E kettős veszélyt a len-

gyel politikai és katonai elit is érzékelte. Ez az eredője annak a tanácsalanságnak, amellyel a „fiatalok által kirobantott revolúciót” fogadta. Mivel I. Miklós mint lengyel király semmilyen tárgyalások-

„A hid enyém marad, vagy meghalok”

ra nem volt hajlandó a „lázadókkal”, akiktől feltétel nélkül bocsánatkérést követelt, a Lengyel Királyság belesodródott a háborúba, amelyet hadseregének tábornokai nem akartak megvívni. Ez az oka az állandó hátrálásnak 1830 februárjában, majd május végétől szeptember elejéig... A körülzárt Varsóból már nem lehetett hová hátrálni. A fővárosba szorult hadsereg 1831. március végén támadni volt kénytelen, s Európára szóló győzelmeket aratott. E diadaltól a lengyel tábornokok jobban megijedtek, mint az Orosz Birodalom politikai és katonai vezetői. A lengyel hadsereg kitűnően képzett volt, s katonái, tisztjei a legnagyobb áldozatokra is készek. Görgei felkészültségű és eltökélt-ségű főparancsnok azonban, aki hadsereget képes lett volna vezetni, nem akadt. Azok is kevesen voltak, akik egy hadosztályt sikeresen vezetni tudtak volna.

„Csapást csapás után Ausztriára!” – fogalmazott parancsszerűen Görgei 1849 április végén. Olyan felhívás, hogy „csapást csapás után Oroszországra” – lengyel tábornoknak nem jutott eszébe, vagy ha eszébe is jutott, nem volt olyan helyzetben, hogy kiadjon. A lengyel tábornokokat – Prądzyński és Bem kivételével – mintha csodavárás jellemezte volna, élén a fővezérrel, Jan Skrzyneckivel. Az, hogy az oroszok által körülzárt Varsóban csoda történjék. Ahhoz azonban Piłsudskira lett volna szükség 1831-ben is.

– Kissé frivolan szólva, a házasságod szakmailag is szerencsés, hiszen a feleséged maga is történész, és szintén 1848–1849-cel, annak orosz vonatkozásaival foglalkozik. Gondolom, ez időnként komoly segítséget is jelent...

– De nem emiatt vettem el feleségül. Amikor beleszerettem, alig volt túl az érettségim. Igen, feleségem, Rosonczy Ildikó nemcsak a közös korszakot ismeri alaposan, hanem a lötyögő, széthulló mondatokat, gondolatokat sem tűri meg a szövegeimben. Jó szellemű szövetséges és szigorú ítéző. Remélem, egyszer lesz annyi időnk, hogy megírjuk régóta tervezett filmforgatókönyvünket Görgeiről, amelynek természetesen lengyel és orosz szereplői is lennének.

– A lengyel–magyar barátságot, annak történeti megalapozottságát evidenciaként szoktuk kezelni. Mennyire élő ez a barátság szerinted a mindennapokban – lengyel, illetve magyar oldalról?

– Az elmúlt másfél évtized lengyelországi és magyarországi árvizei nyomán megnyilvánuló kölcsönös segítőkészség is bizonyíthatja, hogy él. Tarnów közelében egy magyarok által újjáépített híd a magyar–lengyel barátság nevet kapta. Fiam és lányom is mesélték nyugat-európai ösztöndíjas útjaikról hazatérve, hogy bárhol fordultak is meg, a magyar és a lengyel diákok azonnal egymásra találtak.

A magyar–lengyel barátság páratlan jelenség a nagyvilágban. Felelősek vagyunk érte. Ápolnunk, építenünk kell. Ez békeidőben mintha nehezebb feladatnak bizonyulna, mint drámai történelmi helyzetekben – amelyekben, reméljük, már nem lesz részünk. A baj, hogy keveset tudunk egymásról. Amikor Varsóban és Krakkóban diplomataként dolgoztam, egyik legfőbb törekvésem az volt, hogy alapműveket jelentessek meg lengyelül a magyar irodalomról, történelemről, kultúráról. Számomra egyébként felfoghatatlan, hogy miért nem forgalmazták Magyarországon Andrzej Wajda *Pan Tadeus* vagy Jerzy Hofmann *A varsói csata* című filmjét.

– *Nyilván mind költőként, mind történészként érdekeled, hogy a két nemzet karakterében – a párhuzamosan futó, egyazon régióhoz kötődő történelmük ellenére – jelentős különbségek vannak. Szerinted melyek ezek, s mi a magyarázatuk?*

– A magyar királyság és a lengyel fejedelemség hozzávetőleg egy időben szerveződött meg. Mindkettőnek érdeke volt, hogy ne legyen a Német-római Császárság vazallusa, s az ennek jegyében folyó harcban a római pápában lelt szövetségesre. Ez

egyben azt is jelentette, hogy mindkét nép a nyugati kereszténység mellett kötelezte el magát. A barátság megalapozásában minden bizonnyal szerepet játszott a hasonló nemesi mentalitás. A lengyel nemesség ideológiájának kialakulásához hozzájárult az Aranybulla – az ellenállási záradékával együtt. Ehhez kapcsolódik a lengyel nyelvben közjogi fogalomként meggyökeresedett *rokosz*, amely a Rákos mezején tartott nemesi gyűlésre utal. A *rokosz* azonban a lengyelben pártütést jelent, vagyis a központi hatalom intézkedésével szembeni fellépést, amely azzal kezdődik, hogy a nemesség vagy annak egy része *rokosz*t hoz létre.

A koraújkor lengyel–litván állam lakosságának 8–10 százalékát alkotta a társadalmilag, gazdaságilag, etnikailag, vallásilag rendkívül tagolt nemesség. A hétszilvafás tudatát is meglepéssel töltötte el, hogy voltaképpen királlyá választható, legalábbis a nemesi részgyűléseken beleszólhat az ország sorsába, s elvileg egyenlő a több vajdaságnyi terület urával. Lenézte mind a francia nemest, mind az orosz bojárt, aki ki volt szolgáltatva uralkodójának, mint ezt a Szent Bertalan-éj vagy Rettenetes Iván uralkodása is bizonyította.

A hétszilvafás, de a középneemes sem volt persze egyenlő az országésznyi birtokkal rendelkező urakkal, akiknek szolgálatába kellett állnia. Egy idő után egy-két tucatnyi mágnás döntött arról, hogy mi történik az országban, mikor és miért kell a liberum veto kimondásával félbeszakítani a szejmet. Vagyis a parttalan „arany-szabadság”, a központi hatalom megvetése, az ellene folytatott

öngyilkos harc hozzájárult az ország felosztásához. A helyreállításért folyó több mint egy évszázadig tartó harc azonban közkinccsé tette a szabadság ideáját, amely a Szolidaritás mozgalomnak is kulcsfogalma lett – részben II. János Pál pápa lengyelhoni zarándoklatainak is köszönhetően.

– *Jómagam nem különösebben kedvelem a XX. század történetét; a világtörténelem két legnagyobb és két leggusztustalanabb háborúja kötődik hozzá. Mi, magyarok pedig különösen rosszul jártunk vele. Így aztán nemigen szoktam huszadik századi tárgyú munkákat olvasni. Ám a Te, Lengyelország XX. századi történetét tárgyaló, a Csoda a Visztulánál és a Balti tengerenél kötetedet gyakorlatilag alig tudtam letenni. Mennyire élő része a XX. századi lengyel történelem az ottani politikai vitáknak? Egészségesebben viszonyulnak-e a lengyelek a saját történeti katalizmáikhoz és sikereikhez, mint mi?*

– 1963 nyarán jártam be először Lengyelországot. Autóstoppal, hasonlóképpen, mint honfi- és nemzedéktársaim ezrei. Még láttam romos kerületeket a fővárosban, amelyek az 1943-as gettófelkelésre és az 1944-es varsói felkelésre emlékeztettek. Megdöbbenett, hogy bármerre jártam, négy visszatérő beszédtemája volt a családoknak: az 1940 elejétől Kelet-Lengyelországból Szibériába és Kazahsztánba hurcolt lengyelek sorsa, s ehhez kapcsolódóan Katyń, a londoni lengyel kormány földalatti hadereje – a Honi Hadsereg, a varsói felkelés és az 1956-os magyar forradalom. „Nagy Imre, Maléter Pál, Mindszenty bíboros” – csillogott lengyel házigazdánk szeme. Róluk meséljünk.

A lengyelek büszkék voltak rá, hogy a II. világháborúban nem kapituláltak, mint megannyi nyugati állam, s a világ összes frontjain – szárazföldön, vízen, levegőben – harcoltak. Igaz, ez nem mentette meg őket attól, hogy szövetségeseik, Anglia és az Egyesült Államok ki ne szolgáltassák Lengyelországot Sztálinnak, akit Rooseveltnak jó demokratának tartott.

– Közismert, hogy a független Lengyelország 1939. szeptemberi katonai összeomlása után egyedül Magyarország nyújtott komoly humanitárius segítséget a lengyel menekülteknek, s hogy ebben Teleki Pálnak és kormányának is komoly szerepe volt. Teleki

és Horthy megítélése – ha jól érzékelem – Lengyelországban mindmáig jóval pozitívabb, mint itthon (ez utóbbiban komoly súllyal esik latba az a tény, hogy Teleki fontos szerepet játszott a zsidótörvények elfogadásában, illetve előkészítésében.) A lengyel történetírás hogyan képes kezelni az ilyen ellentmondásos személyiségeket? S te hogy gondolod, joggal van-e Teleki Pálnak szobra Balatonszárszón?

– Az 1939 márciusában Kárpátalján létrejött magyar–lengyel határ fél év múlva a lengyelek számára lett létfontosságú. A Hitler és Sztálin által felosztott Lengyelország polgárai négy szomszédos országba tudtak menekülni. Az erős német befolyás alatt álló Litvánia és Lettország csak 1940 júniusáig tudta a nem szívesen látott lengyelek létbiztonságát sza-

vatolni. Miután Sztálin a balti államokra tenyerelt, a lengyel menekülteket is a markában érezhette. A Lengyelországgal szövetséges Románia internálta a lengyel menekültek nagy részét. Sajátos, hogy Edward Rydz-Śmigły marsallt, a lengyel haderő főparancsnokát, József Beck külügyminisztert, Ignacy Mościcki köztársasági

Bem tábora a Belvedere kertjében

elnököt a franciák, pontosabban a francia követ, Leon Noël kérésére vette Románia szigorú őrizet alá, aki ezzel Władysław Sikorski tábornokot akarta helyzetbe hozni. Érdekes, hogy a Maginot-vonalon passzív franciák a lengyeleket illetően milyen tevékenynek mutatkoztak a diplomácia területén.

Azon a napon, szeptember 17-én, amikor a Vörös Hadsereg kelet felől megtámadta Lengyelországot, Teleki Pál miniszterelnök hivatalosan megnyitotta a határt a lengyel menekültek előtt. Erről nyilván egyeztetett Horthy Miklós kormányzóval. Fél év alatt több mint 32.000 lengyel katona távozott magyar segítséggel az akkor még semleges Jugoszlávián és Olaszországon át a Władysław Sikorski tábornok miniszterelnök és hadügyminisz-

ter által szervezett franciaországi lengyel haderőhöz. Közülük vagy ezren a lengyel légierőben szolgáltak, s 1940 augusztusa és októbere között felmérhetetlen szolgálatot tettek Angliának a hónapokon át érte folyó légi csatában.

Az ma már közismert, hogy Balatonbogláron működött a II. világháború alatt a világ egyetlen lengyel középiskolája legálisan, s volt idő, amikor majdnem harminc általános iskolát rendeztek be a lengyel menekült gyerekeknek. 1944 márciusáig a lengyelek biztonságban érezhették magukat Magyarországon. Vagyis a lengyeleknek valóban volt miért tisztelniük Teleki Pált, Horthy

Miklóst, Varga Bélát, id. Antall Józsefet, Utassy Loránd ezredest, Baló Zoltán ezredest, Doró Gábort, Kállay Miklós miniszterelnököt és másokat, akiknek nevét utcanevék, emléktáblák, emlékművek, szobrok őrzik Lengyelországban.

Egyébként Teleki Pál volt az, aki meghagyta idősebb Antall Józsefnek, hogy a zsidó lengyel menekülteket nem érheti hátrány a származásuk miatt, s ha szükséges, el kell látni őket keresztény papirokkal. Vagyis amikor Telekinek cselekednie kellett, nem úgy viselkedett, mint aki a zsidótörvények kezdeményezője volt... Persze embert megalázni olyan, mint félig meggyilkolni. Az egész XX. század másról sem szól, mint az ember megalázásáról. És az ember megalázásában mi, magyarok is részt vettünk. És az semmiképpen

sem menthet fel bennünket, hogy bennünket is folytonosan megaláztak. A bűnben való részvételünkért pőrén kell megmérettetnünk.

Ez az Egyesült Államokra és Nagy Britanniára, s azok vezetőire, Franklin D. Rooseveltre és Winston Churchillre is érvényes. A *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél* című könyvben négy fejezetet szentelek a háború alatti és utáni lengyel zsidóság drámájának. Ennek kapcsán részletesen beszámolok az 1942 őszen futárként Angliába küldött Jan Karski-Kozielewski missziójáról, aki két lengyel zsidó szervezet – a szocialista Bund és a lengyel Cionisták – vezetőinek kérésére és segítségével bezáratta magát az Izbica Lubelska-i gettóba, hogy személyesen győződjék meg a lengyel zsidóság mindennapjairól, sorsáról, fenyegetettségéről. A Bund egyik helyi vezetője, Berezowski a lelkére kötötte, hogy a lengyel zsidóság sorsáért tegye felelőssé a szövetségeseket: „Legyen azon, hogy az Egyesült Nemzetek egyetlen vezetője se mondhassa: fogalma sincs róla, hogy bennünket Lengyelországban gyilkolnak, és csak külső erő segíthet rajtunk.” Berezowski azt kérte a befolyásos angol politikusoktól, legalább annyit tegyenek meg, hogy egy-egy német város bombázása után röplapokat is szórjanak le, hogy mindez a zsidók megsemmisítésére felállított koncentrációs táborok elleni megtorlásul történt. A kérést azzal az indoklással hártották el, hogy az ilyesmi méltatlan az angol pilótákhoz. Hogy a tömörség kedvéért a továbbiakban magamat idézzem: „Karski Anglián kívül az Egyesült Államokba is eljutott, s a legmagasabb kormánykörök mellett

helyi zsidó szervezetek vezetőinek is beszámolt küldetése tartalmáról és céljáról. Missziójával annyit ért csak el, hogy a zsidókkal kapcsolatos jelentéseket hitelesnek fogadták el, s a londoni lengyel kormány lépéseit már nem kezelték ellenségesen. (...) 1943 januárját követően a Zsidó Nemzeti Bizottság a lengyel kormány közvetítésével az Egyesült Államok zsidó szervezeteihez fordul segítségért. Felsorolja a segítségnyújtás korántsem irreális módjait, közöttük például, hogy tízezer zsidó gyermekért cseréljenek ki bizonyos számú internált német állampolgárt vagy hadifoglyot. A cionista világszervezetek befolyásos vezetői se tettek eleget annak a kérésnek, hogy németellenes megtorló akciókra bírják a szövetségeseket. Negyedszázaddal később az egyik cionista vezető, Nahum Goldman kijelentette, hogy a passzivitásért felelősnek érzi magát. Azt hozta fel mentségére, hogy nem hitt a Lengyelországból érkezett jelentéseknek, mivel hitelességüket nem tudta ellenőrizni... Az Egyesült Államoknak az európai zsidósággal kapcsolatos magatartását drámaian érzékelteti az a tény, hogy Sumner Welles egyenesen megtiltotta Stepan Wise rabbinak, a Zsidó Világkongresszus londoni tagozata elnökének, hogy a zsidók végkiirtásának tényét nagydobra verje. Semmi sem zavarhatja meg az Egyesült Államok Németország és Japán legyőzésére összpontosult erőfeszítését – hangzott az indoklás.”

És most visszatérve a Teleki-szoborra. Érdekes, amikor antiszemitizmusára hivatkozva döntés született, hogy nem lehet szobra Budapesten olyasvalakinek, aki-

nek markáns nyilatkozatai, tettei és mulasztásai – finoman szólva – az antiszemitizmus gyanúját vetik fel, a Telekivel egyébként rokon-szenvező Winston Churchillnek a mellszobrát minden további nélkül felavatták a Városligetben. Nem vagyok a kérdés szakértője, de amit Churchill a világgkommunizmus vezetőiről megfogalmazott a húszas években, azt akár Hitler is írhatta volna. És milyen odaadóan támogatta Mussolini fasiszta pártját... „Ha olasz volnék, szívvel-lélekkel mindvégig veletek lennék a leninizmus vadállati étvágya és megveszekedettsége elleni győztes harcokban...” Vagy amilyen elismeréssel szólt Hitlerről a kezdet kezdetén: „Ha hazám legyőzött lenne, remélem, találnánk egy ily nagy hitű vezetőt, ki bátorsággal töltene el ismét és visszavezetne bennünket a nemzetek között megillető helyünkre.” És bizony a háború alatt majdhogynem semmit sem tett az európai zsidóságért. A Róma elfoglalását követő hónapokban a szövetséges repülők már el tudták érni Auschwitzot, bombázni tudták volna az odavezető vasútvonalakat, s a légi felvételeken jól kivehető krematóriumokat is. A közeli monowicei vegyigyárat szét tudták bombázni. Auschwitzot állítólag azzal az indokkal nem támadták, hogy ne súlyosbítsák a foglyok sorát. Ez a cinizmusok cinizmusa.

De Teleki kapcsán szóljunk a másik, a bűnös mulasztók tekintetében is Churchill-lel rokon lélekről, Rooseveltről is. 2013-ban *Against All Odds: American Jews and the Rescue of Europe's Refugees, 1933–1944* címmel New Yorkban megnyitottak egy multimédiális kiállítást, amely

Manhattanben a Zsidó Örökség Múzeumában is látható. Ez azt mutatja be, hogy a zsidó bevándorlóknak miként segítettek az amerikai zsidók a legnehezebb körülmények közepette is.

E kiállításból az is kiderül, hogy az Egyesült Államok 1939 és 1941 között az európai zsidók tízezreit menthette volna meg, ha feloldja a még 1920-ban megszabott nagyon szigorú bevándorlási kvótát. Eszerint évente a kérdéses államból származó polgárok 1910-es lélekszáma három százalékanak tette lehetővé a bevándorlást. Ennek volt némi zsidóellenes éle, s ez a nagy világgazdasági válság éveiben az utcára került munkások részéről brutális jelszavakban is megfogalmazódott.

A németországi zsidóüldözések visszhangjaként 1939-ben törvénytervezetet készítettek arról, hogy az évtizedek óta érvényes bevándorlási kvótán felül még 20.000 menekültgyermeket befogadnak. A Kongresszus és személy szerint Rooseveltnél még csak a szavazásig se engedte a törvényt. Albert Einstein levélben fordult Rooseveltnél a felelősséghez, Eleonora asszonyhoz, hogy hasson a férjére. Eredménytelenül. Az európai zsidók a jelzett években csak rendkívül körülményesen tudtak bejutni az Egyesült Államokba. Szükség volt meghívólevélre, befogadó nyilatkozatra. 1941 folyamán, amikor a konzulátusok sorra zártak be a közeledő hadbalépés miatt, a bevándorlásnak, a megmenekülésnek ez a korlátozott lehetősége is megszűnt.

Hitler olyan rendületlenül uralma alatt tartotta Európát, hogy Anglia és az Egyesült Államok két évet késett a Sztálinnak meg-

Emléklap Nagyszeben felszabadításáért

ígért második front megnyitásával, amelyre csak 1944. június elején került sor. A nyugati szövetségesek Magyarország német megszállását úgy kezelték, hogy az itt bevetett katonai erővel Hitler a nyugati frontot gyengítette, s a Vörös Hadsereg előnyomulását lassíthatja. Ez volt számukra az igazán fontos. A magyar zsidóságnak nyújtott támogatásuk kimerült abban, hogy a nácikat kiszolgáló kollaboráns magyar kormányt megfenyegették: a háború után felelnie kell a tetteiért. Mindezek tudatában kell értékelnünk Teleki arra vonatkozó intézkedését, hogy a zsidó lengyel menekülteket nem érheti hátrány származásukért...

A magyar–lengyel kulturális kapcsolatokban meghatározó szerepet játszó Kerényi Gráciát – mint ezt az *Utazások* könyvében leírja – azért hurcolták Auschwitzba, mert 1944 áprilisában a korábbi évek hagyományának megfelelően szervezte Teleki sírjának megkoszorúzását. Életét apja, a Svájcban élő világhírű klasszika-filológus, Kerényi Károly mentette meg, aki e célból még a náci ókortörténészeket is megfenyegette, hogy a hábo-

rú után személy szerint vonatja őket felelősségre, ha lányának baja esnék. Kerényi Grácia új lengyel barátainak Magyarország bemutatását 1945 után is mindig azzal kezdte, hogy kivitte őket Teleki máriabesnyői sírjához...

– *A XX. századi, s főleg a Trianon utáni Magyarországról gyakran mondják-írják, hogy kényszerpályán mozgott; sokszor egyébként anélkül, hogy ennek az állításnak a logikai következményeit levonják. Máskor viszont azt tapasztaljuk, hogy e kényszerpályát olyannyira determináltak állítják be, mintha az minden, 1919 utáni magyar politikust eleve felmentene minden történelmi felelősség alól. Az 1918-ban újjáalakuló Lengyelország 1939 utáni története azonban arra figyelmeztet, hogy még egy Magyarországnál nagyobb, erősebb, elvileg szilárdabb szövetségesekkel rendelkező állam is hetek alatt újra eltűnhet a térképről, ha a nagyhatalmak úgy akarják. Van-e olyan tanulsága a XX. századi lengyel történelemnek, ami a magyarországi politikai folyamatok megítélése szempontjából is figyelembe veendő szempont lehet?*

– Számomra elfogadhatatlan az a törekvés, amely az 1918-as összeomlásért, a trianoni békéért és annak következményeiért minden felelősséget Károlyi Mihály nyakába akasztana. Ez önbecsapóan elfedi azt a tényt, hogy az egész magyar politikai elit felkészületlen volt, váratlanul érte az 1918 őszén bekövetkezett katasztrófa, csődöt mondott, s szinte tátott szájjal bámulta, hogyan szedik szét az országot. Ha a török politikai és katonai vezetők így viselkednek, ma Törökországnak nyoma se volna a világtérképen. Egy breznóbányai szlovák evangélikus pap mondta nekem az 1970-es években Balatonkenesén: „Milyen marhák voltak a magyarok, hogy hagyták ezt a szép országot szétszaggatni. Meg kellett volna védeni!” Igen, meg kellett volna védeni. De 1916 nyarán jóval kedvezőbb helyzetben még Erdély védelmére sem készültek fel. Akkor, amikor a román hadosztályok már támadásra készen sorakoztak fel Moldva és Havasalföld felől Erdély határán, amelynek fegyveres erejét a békebeli határőrségen kívül talán ezer, puskával, pisztollyal felszerelt csendőr alkotta, Tisza István reakciója a fenyegető helyzetre az volt, hogy nem szabad csapatátdobással a románokat ingerelni.

A trianoni békével összezsugorodott Magyarország arányában megegyezett a lengyel–litván állam második, 1793-as felosztásával. Nagy gazdasági, kulturális, lelki, szellemi teljesítmény volt, hogy nem pusztultunk bele.

– *A magyar történészek és publicisták egy része a közép-európai félpármentáris rendszerek tipikus képviselőiként tekint Horthy-*

ra és Piłsudskira. Te hogyan látod: a rokon vagy az elválasztó vonások erősebbek a két személyiségben és az általuk működtetett rendszerekben? Vajon Piłsudski csak azért nem jutott Horthy sorára, mert a világháború kitörése előtt elhunyt?

– József Piłsudski pályája 1926-ig teljesen más, mint Horthy Miklóse. Piłsudski öt évig tartó szibériai száműzetéséből visszatérve tagja lett a Lengyel Szocialista Pártnak, s egy idő után a Munkás című illegális pártlap nyomtatása és terjesztése lett a feladata. A munkásságban látta azt az ütőképes erőt, amely Lengyelország helyreállításában meghatározó szerepet játszhat – szervezettségénél, erejénél, öntudatánál fogva. Persze Piłsudski kemény harcot vívott azzal az irányzattal, amely világproletár államot akart létrehozni, s a nemzetállamokat felszámolandó reakciós csökevénynek tekintette. Piłsudski tudatát meghatározta a munkásmozgalom, amelynek szociális céljait magáénak vallotta, s a lengyel állam helyreállítása mellett ezek megvalósításáért is küzdött. A szociális intézkedések terén az 1921-es márciusi lengyel alkotmány az egyik legprogresszívebb Európában.

Piłsudski, akinek egyébként legnagyobb politikai ellenfele a Roman Dmowski vezette nacionalista Nemzeti Demokrácia volt, 1922 végén visszavonult a közélettől. Az elkövetkező évek kormányválságainak hatására azonban az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a parlamenti demokrácia lengyel változata aláássa az államot, anarchiába, szakadékba taszítja az országot. Emiatt ragadta egyébként katonai puccsal

1926 májusában magához a hatalmat, s vezetett be tekintélyuralmi rendszert, amelyben a parlament szerepe a költségvetés megszavazására és a kormány támogatására korlátozódott. Pontosán úgy, ahogyan a létező szocializmus időszakában.

Külpolitikai elvei szerint Lengyelországnak egyenlő távolságot kellett tartania Oroszországtól és Németországtól. Ezt utódai halála után görcsösen igyekeztek betartani. Piłsudski azonban biztosan nem vette volna készpénznek az angolok 1939 áprilisában tett bejelentését, miszerint garantálják Lengyelország függetlenségének megvédését. Hitler tudta, hogy ez blöff, mivel Angliának alig volt szárazföldi hadereje és éppen csak nekifogott a légiflotta kiépítésének. József Beck külügyminiszter viszont maga mögött érezve a brit birodalmat, magabiztosan lelkes beszédet tartott, amellyel egyértelműen elkötelezte magát az angol nyilatkozat mellett. Anglia pár hónap múlva azon kívül, hogy kénytelen-kelletlen hadat üzent Németországnak, Franciaországgal együtt teljesen magára hagyta Lengyelországot.

Voltaképpen Horthy és Piłsudski csak kilenc év keresztmetszetében vethetők össze. Piłsudski mindent számbavéve igazi államférfi volt. Ha Horthy igazi államférfi lett volna, akkor 1944 őszén a budai vár romjai alá temetkezik, az utolsó tőlényig védve azt a németek és a nyilasok ellen. Ezáltal valóban megmenthette volna a nemzet becsületét, amelyre nemegyszer hivatkozott, s nem kárhoztatta volna a magyarságot máig tartó erkölcsi vesszőfútasra.

Éppen a lelki, tudati felmagasztosodása miatt tartom a XX. század kiemelkedő államférfijának Nagy Imrét, aki nem kis politikai-ideológiai vargabetű megtétele után fejet tudott hajtani az 1956-os forradalom előtt, tevőlegesen vállalva annak céljait. S hogy ezt meggyőződésből tette, azt mártírhalála is bizonyítja. 1981 októberében Marosán György egy rádióinterjúban beszélt Nagy Imre megátalkodottságáról, aki ahelyett, hogy önkritikát gyakorol, s ezzel még az országgyűlés alelnöke is lehetett volna, „kitartott az ellenforradalom” mellett. Kitartott, s ezzel ország-világ előtt törvénytelennek nyilvánította Kádárék hatalombitorlását. És akinek fontos volt a tizenkét történelmi nap emlékezete, felemelt fejvel járhatott a gyalázkodás évtizedeiben is.

– *A két nemzet közös történetét a kölcsönös segítségnyújtások sorozatának is tekinthetjük: 1831, 1848–1849, 1863–1864, 1920, 1939–1944, 1956. Emlékszem, 1989. október 23. után beszélgetünk arról, hogy – ellentétben 1989. június 16. méltóságával – az első szabad október 23-át mennyire az indulatok eluralkodása jellemezte. S ez, sajnos, mindmáig meghatározó eleme az 1956-os megemlékezéseknek. Mintha mi magunk tennénk tönkre a saját presztízszünket... Hogyan tekintenek ma a lengyelek a magyar 1956-ra?*

– Tudjuk, Władysław Gomułkát Moszkva akarata ellenére választotta meg a Lengyel Egyesült Munkáspárt VIII. plénuma első titkárának. Tischler János kutatásából kiderült, hogy Hruscsov ezt az elfogadhatatlan „kilengést”

szigorúan meg akarta torolni. Gomułka jól ismerve a szovjet diktatórikus gépezet működését, tartott tőle. Tudta, hogy ettől a magyar forradalom mentette meg. És Budapest Moszkvát sokkoló ellenállását tapasztalva Hruscsovék egyszeriben Gomułkát mint a politikai válságkezelés példaképet emelték magasba Kelet-Európában a testvérpártok körmenetszerű meglátogatása során. Ezzel párhuzamosan Gomułkának a véres magyar példára hivatkozva sikerült lecsillapítania a forrongó lengyel társadalmat. A lengyelekben az a meggyőződés alakult ki, hogy a magukra hagyott magyarok az ő harcukat is vívják, vérük az ő vérük helyett is ömlik.

A Magyarországra delegált lengyel tudósítók úgy számoltak be a Budapesten folyó harcokról, hogy a lengyelekben életre kelt a tizenkét évvel azelőtt lezajlott varsói felkelés drámai küzdelme, amely közvetlenül a németek ellen, közvetve a berendezkedni készülő diktatórikus sztálini rendszer ellen irányult.

A lengyelek évtizedeken át híven őrizték a magyar forradalom emlékét, amikor a magyar társadalom a felejtés négy évszakra átnyúló évtizedekig tartó téli álmát aludta.

Donald Tusk lengyel miniszterelnök legutóbbi látogatása során január végén a Zeneakadémián tartott beszédében Márai Sándorra, Bibó Istvánra és az 1956-os magyar forradalomra hivatkozott.

– *A magyar közgondolkodásban nemcsak a két világháború közötti időszak, de a változó formájú és súlyosságú, hol diktatórikusabb, hol „liberálisabb” pártállami időszak is a megemléztet-*

len és (nem történelmi, hanem tudati szempontból) feldolgozatlan örökségek közé tartozik. Hogyan állnak ezen a téren a lengyelek?

– A Szolidaritás alatt több tucat föld alatti kiadó és terjesztői hálózat működött. Az 1980-as években legalább öt *Lengyelország története* jelent meg gondozásukban. Általában véve a történelmi jellegű munkák – különféle színvonalon, szellemben, ideológiai felfogásban – nagy számban láttak napvilágot a történelem fehér foltjainak eltüntetése céljából is. Az ilyen jellegű, történelmi tematikájú könyvkiadás 1989 után változatlan maradt, bár az egyes kötetek példányszáma jelentősen lecsökkent. Ma már persze általános a panasz, hogy a fiatalok, akiknek a Szolidaritás korszaka is múlt, nem érdeklődnek annyira a történelem iránt, mint az idősebb nemzedékek. Pedig a Historia nevű tévécsatorna éjjel-nappal sugározza a különféle vitaműsorokat, dokumentumfilmeket, játékfilmeket. Ráadásul több történelmi tematikájú havilap is megjelenik – nagy példányszámban. A múlt rendszer gátlásaitól részt vettek felelősségre-vonásának elmaradásával persze Lengyelországban is kimutatható az elégedetlenség. Jaruzelskit most éppen a felesége készül felelősségre vonni, de nem a hadiállapot bevezetése miatt.

– *És végül a már-már kötelező kérdés: a Bem-életrajz után milyen munkát tervezel?*

– A szabadságharcban részt vett lengyelek életrajzi lexikonának lengyel kiadását készítem elő. Több mint 4000 címszavat tartalmaz, s terjedelme meghaladja a 62 ívet.

Hermann Róbert